

Drs. L. Tjoonk

DWINGELOO - SMALBROEK
SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN HET
RUILVERKAVELINGSGEBIED "DWINGELOO - SMALBROEK"
IN DRENTHE

Interne Nota
No. 106

Maart 1966

INHOUDSOPGAVE

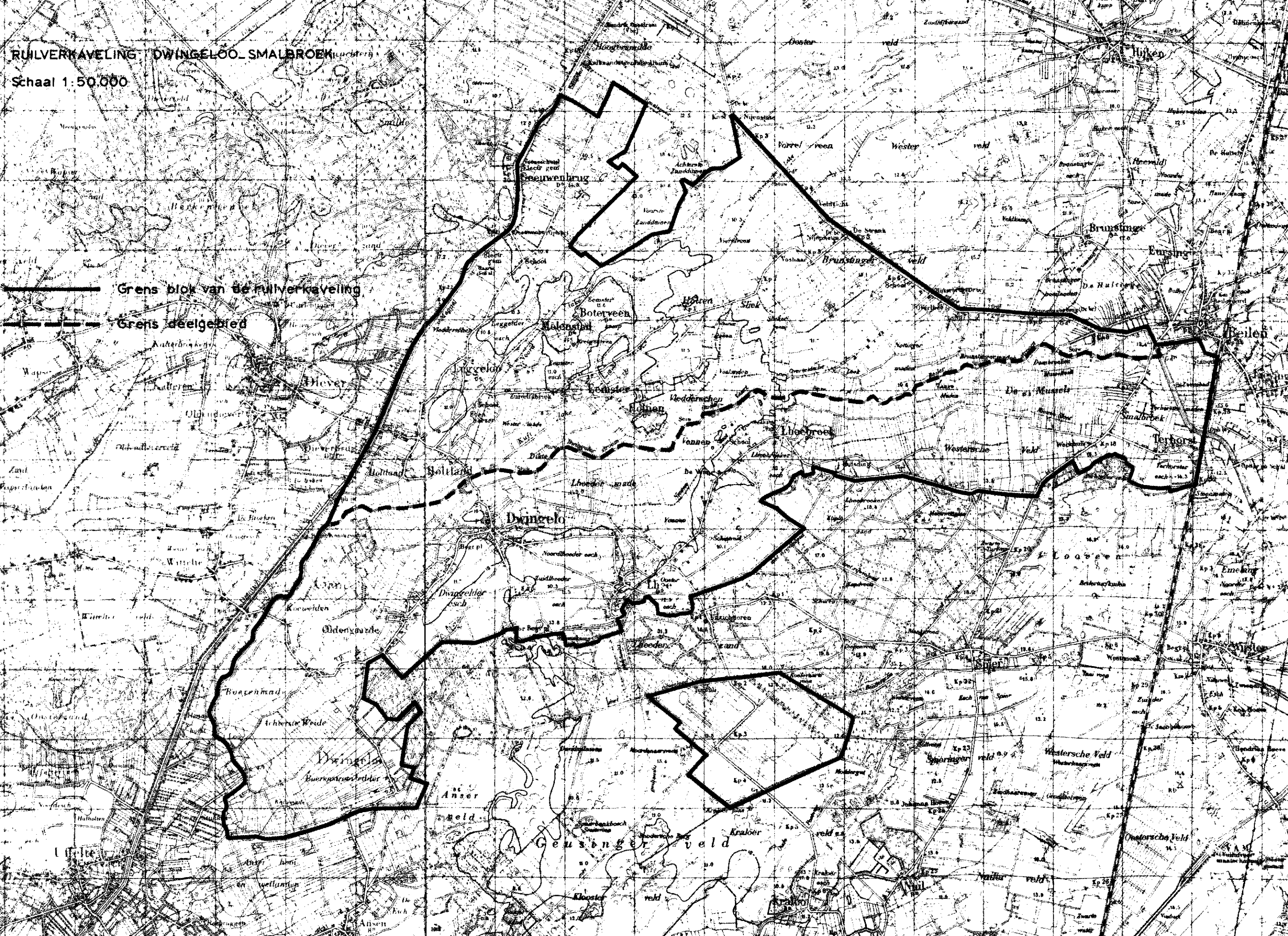
	Blz.
§ 1. ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	5
§ 2. AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	8
§ 3. BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	16
§ 4. SLOTBESCHOUWING	19

BIJLAGEN

1. Wijzigingen in het aantal A- en B-geregistreerden	24
2. Wijzigingen in het aantal C-geregistreerden	24
3. Wijzigingen in het aantal D-geregistreerden	25
4. Wijzigingen in het aantal S-geregistreerden	25
5. Melkproduktie	26
6. Bedrijfseconomische kengetallen	27

RUILVERKAVELING DWINGELOO-SMALBROEK

Schaal 1:50.000

§ 1. ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN

Het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo - Smalbroek omvat gedeelten van de gemeenten Dwingeloo en Beilen. Door het ruilverkavelingsgebied stroomt het riviertje "de Oude Vaart" dat het blok verdeelt in een noordelijk en een zuidelijk deel. (Zie bijgaande kaart 1)).

Ruilverkaveling is in dit gebied vooral gewenst vanwege de vaak moeilijke bereikbaarheid van de grond in de madelanden, enerzijds door de grote afstanden en anderzijds door de slechte wegkwaliteit.

Het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek wordt omgeven door gebieden die rijk zijn aan natuurschoon; volgens een rapport 2) van de P.F.D. van Drenthe bestond in 1953 ruim 1/4 deel van de oppervlakte van de gemeente Dwingeloo uit bos en woeste grond (resp. ongeveer 1000 en 850 ha). Een groot deel van deze bossen en woeste gronden is thans eigendom van de Staat en van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. De Staatsboswachterij Dwingeloo besloeg in 1953 dan ook een oppervlakte van ruim 1200 ha, waarvan bijna 700 ha in de gemeente Dwingeloo en ruim 500 ha in de gemeente Beilen lag.

Zuidwest-Drenthe mag zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling van toeristen verheugen. Dit was enkele jaren geleden voor het Ministerie van Economische Zaken aanleiding een onderzoek 3) naar de toeristische situatie in dit gebied te laten instellen.

Bij de voorbereiding van de ruilverkaveling Dwingeloo-Smalbroek zullen de recreatieve aspecten ongetwijfeld veel aandacht vragen. Overleg hierover is reeds gaande tussen de P.P.D. van Drenthe en de C.D.; zodat in deze verkenning geen bijzondere aandacht aan de recreatiemogelijkheden in dit gebied zal worden geschonken.

Sedert 1910 vertrokken er uit de gemeente Dwingeloo jaarlijks meer inwoners dan er zich vestigden. Toch is de bevolking tot 1947 nog toegenomen, omdat het vertrekoverschot geringer was dan het geboortenoverschot. Na 1947 is echter het omgekeerde het geval, doordat het vertrekoverschot belangrijk is toegenomen; sedertdien is het inwonertal van de gemeente Dwingeloo dan ook gedaald en wel van 3452 in 1947 tot 3303 in 1965.

De afnemings van de bevolking in de periode 1947-1960 ging gepaard met een afnemings van de mannelijke beroepsbevolking. De afnemings van de mannelijke beroepsbevolking beperkte zich vrijwel tot de agrarische sector. De afnemings in deze sector was het grootst bij de meewerkende gezinsleden en de vreemde arbeidskrachten. In tegenstelling tot andere streken is in Dwingeloo echter ook het aantal zelfstandigen in de periode 1947-1960 belangrijk gedaald. De relatief sterke daling van het aantal bedrijfshoofden hangt samen met het verhoudingsgewijs grote aantal kleine bedrijven in de Zuidwesthoek van Drenthe.

- 1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.
- 2) Provinciale Planologische Dienst van Drenthe: beknopte beschrijving van de gemeente Dwingeloo.
- 3) "Onderzoek naar de toeristische situatie in Diever en Dwingeloo"; rapport uitgegeven en verzorgd door de Stichting Opbouw Drenthe in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken.

Tabel 1

MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING¹⁾
(Gemeente Dwingeloo; 1947-1960)

	Aantal personen in		Index 1960 (1947=100)
	1947	1960	
Zelfstandigen	478	405	85
Meewerkende gezinsleden	204	94	46
Arbeiders	113	41	36
Alle categorieën	795	540	68

1) Exclusief tijdelijk niet-werkenden.

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstellingen.

Tegenover een afnemning van de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw met 32% stond een toeneming in de niet-agrarische sector met 28%. In de niet-agrarische sector steeg vooral het aantal werkenden in de bouwnijverheid (met 133%); in de andere sectoren, met inbegrip van industrie en ambacht was de toeneming veel geringer.

De belangrijkste gevolgen voor de beroepenstructuur in de gemeente Dwingeloo waren een afnemning van het percentage van de mannelijke beroepsbevolking dat in de landbouw werkte van 68 in 1947 tot 52 in 1960 en een stijging van het percentage werkenden in de bouwnijverheid in dezelfde periode van 5 tot 14. In industrie en ambacht werkte in 1960 13% van de mannelijke beroepsbevolking tegenover 11% in 1947.

De uitbreiding van de niet-agrarische werkgelegenheid in de gemeente Dwingeloo in de periode 1947-1960 hield geen gelijke tred met de toeneming van het aantal mannen dat buiten de landbouw ging werken. Het percentage van de mannelijke beroepsbevolking dat buiten de gemeente Dwingeloo werkte is dan ook gestegen van 5 in 1947 tot 17 in 1960.

Tabel 2

WERKGELEGENHEID¹⁾ EN FORENSISME
(Gemeente Dwingeloo; 1947-1960)

	Aantal mannen in	
	1947	1960
In de gemeente wonend	1.207	1.053
Inkomende forenzen (werkforenzen)	+ 19	262)
	1.226	1.079
Uitgaande forenzen (woonforenzen)	- 63	178
In de gemeente werkend:	1.163	901
agrariërs 3)	857	565
niet-agrariërs	306	336

1) Inclusief tijdelijk niet-werkenden.

2) Exclusief dagelijks niet-heen-en-weer-reizenden.

3) Inclusief bosbouw en ontginning.

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstellingen.

De buiten de woongemeente werkenden, de z.g. woonforenzen, kunnen onderscheiden worden in dagforenzen en overige forenzen. Ten opzichte van 1947 is het aantal dagforenzen (pendelaars) in de gemeente Dwingeloo gestegen met 136% en het aantal overige forenzen met 318%.

Het aantal werkforenzen dat zowel in 1947 als in 1960 belangrijk geringer was dan het aantal woonforenzen, nam in de periode 1947-1960 met 37% toe.

Van de woonforenzen behoorde in 1960 ruim 3/5 deel tot de pendelaars. Het pendelen van Dwingeloo uit richtte zich op verschillende plaatsen; in Assen, Beilen, Diever, Meppel en Smilde werkten ongeveer gelijke aantallen Dwingelooërs.

§ 2. AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN

a. Ontwikkeling in de periode 1910-1959

Uit de gegevens omtrent de bedrijfsgroottestructuur sedert 1910 blijkt, dat tot 1950 de gemiddelde bedrijfsgrootte in de gemeente Dwingeloo steeds is afgenomen. In dezelfde periode is de gemiddelde bedrijfsgrootte in de gemeente Beilen daarentegen voortdurend gestegen. Een zelfde beeld als Beilen geven ook de cijfers voor de zandgronden in de provincie Drenthe. Over het algemeen kon in deze periode op de Drentse zandgronden bij een toeneming van het aantal bedrijven de gemiddelde bedrijfsgrootte nog toenemen. Dwingeloo vormt hierop echter één van de weinige uitzonderingen. In deze gemeente bleef de procentuele uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond ver achter bij die in de gemeente Beilen en het Centraal-zandgebied van Drenthe, waar in de periode 1910-1950 de oppervlakte cultuurgrond met resp. 140% en 107% toenam tegenover een stijging van slechts 43% in de gemeente Dwingeloo.

Het is aannemelijk, zoals ook De Koning ¹⁾ veronderstelt, dat de overgang van grote complexen woeste gronden in de gemeente Dwingeloo in handen van de Staat en de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten de boeren de mogelijkheden heeft ontnomen om op grote schaal de oppervlakte cultuurgrond door ontginningen uit te breiden.

De agrarische bevolkingsdruk leidde in Dwingeloo meer dan elders herhaaldelijk tot het splitsen van vooral de grotere bedrijven. Zo bedroeg in deze gemeente het aantal bedrijven van 20 ha en groter in 1910 het dubbele van dat in 1950.

Na 1950 is ook in Dwingeloo de gemiddelde bedrijfsgrootte gestegen en wel van 7,4 ha tot 8,5 ha in 1959. De gemiddelde bedrijfsgrootte was in dit laatste jaar echter nog belangrijk lager dan in Beilen (11,7 ha).

In 1959 werd 61% van de grond als pachtgrond geëxploiteerd, 36% van de bedrijven waren zuivere pachtbedrijven. Het is duidelijk dat het instituut van de pacht in Dwingeloo een belangrijke plaats inneemt.

b. De situatie in 1965

In 1965 waren in het ruilverkavelingsgebied 510 personen geregistreerd bij de Districtsbureauhouder. Van deze geregistreerden waren er 374 (73%) landbouwer (A + B), hadden er 80 (16%) een niet-agrarisch hoofdberoep (C) en waren de overige 56 (11%) ingedeeld in groep D en de groep speciale bedrijven. Groep D bestond voor ruim 2/3 deel uit rustende boeren die nog enkele stuks vee hielden of nog wat grond in gebruik hadden. In de groep speciale bedrijven waren 3 bedrijven ingedeeld; één kalvermesterij, één vetweiderij en één instelling.

Van de landbouwers hadden er 39 (10%) een nevenberoep, dat veelal nauw verband hield met de landbouw (melkrijder, beerhouder, veehandelaar). Tot groep C behoorden, behalve relatief veel grondwerkers (vroegere landarbeiders) en veehandelaren, ook nogal wat fabrieksarbeiders.

1) H.S. de Koning: "Ontwikkelingsschets van Dwingeloo", (niet gepubliceerd).

Tabel 2 geeft een overzicht van de geregistreerden naar beroepsgroep en grootteklasse in 1965.

Tabel 3

DE GEREĞISTREERDEN NAAR BEROEPSGROEP EN GROOTTEKLASSE

	Aantal geregistreerden				
	in de beroepsgroep				totaal
	A + B	C	D	spec.	
Zonder cultuurgrond	--	2	1	-	3
< 1 ha	-	19	11	-	30
1 - 3 ha	3	33	26	1	63
3 - 5 ha	20	19	8	-	47
5 - 7 ha	42	5	5	-	52
7 - 10 ha	69	1	1	2	73
10 - 15 ha	132	1	1	-	134
15 - 20 ha	68	-	-	-	68
≥ 20 ha	40	-	-	-	40
Alle geregistreerden	374	80	53	3	510
Noord	166	39	24	1	230
Zuid	208	41	29	2	280

Bron: Landbouwtellingformulieren 1965.

Van de landbouwbedrijven was 36% kleiner dan 10 ha, 35% van 10-15 ha groot en 29% 15 ha of groter. De gemiddelde bedrijfsgrootte bedroeg 12,7 ha. In het noordelijk deel van het ruilverkavelingsgebied lagen verhoudingsgewijs meer bedrijven van 10-15 ha en minder bedrijven van 15 ha en groter dan in het zuidelijk deel.

Van de C- en D-geregistreerden had $\frac{1}{4}$ deel geen of minder dan 1 ha grond in gebruik. Het grondgebruik van de C- en D-grondgebruikers te zamen besloeg een oppervlakte van ruim 323 ha ($6\frac{1}{2}\%$ van alle cultuurgrond).

c. Ontwikkeling in de periode 1960-1965

Aan de hand van de landbouwtellingformulieren van 1960 en 1965 is nagegaan welke veranderingen er in de beroepsgroepenstructuur in de periode 1960-1965 hebben plaatsgehad.

Tabel 4 geeft het resultaat van dit veranderingsproces weer.

Tabel 4

DE GEREĞISTREERDEN NAAR BEROEPSGROEP

	Aantal geregistreerden		Index 1965 (1960=100)	Mobiliteits- index
	1960	1965		
Landbouwers (A + B)	434	374	86	17
Groep C	103	80	77	44
Groep D	57	53	93	60
Speciale bedrijven	6	3	50	83
Alle geregistreerden	600	510	85	26
Noord	273	230	84	.
Zuid	327	280	86	.

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Het aantal geregistreerden is gedurende deze periode per saldo met 15% afgenomen; dat is met gemiddeld 3% per jaar. Het aantal landbouwers (A + B) nam met ongeveer hetzelfde percentage af, hetgeen hoger is dan in andere ruilverkavelingsgebieden. De afneming was evenwel bij de C-geregistreerden het grootst en bij de D-geregistreerden per saldo maar gering. Ook de kleine groep speciale bedrijven liep in aantal achteruit, dit werd in hoofdzaak veroorzaakt door het verdwijnen van 4 pluimveehouderijbedrijven.

In het noordelijke deel van het blok nam het totaalaantal geregistreerden iets sterker af dan in het zuidelijke deel. In het noorden werd een iets geringere daling van het aantal boeren meer dan gecompenseerd door een sterkere afneming van het aantal niet-agrariërs.

In de beschouwde periode heeft een groot aantal mutaties in de onderscheiden beroepsgroepen plaatsgehad. De eerste 3 kolommen van tabel 4 geven echter slechts het uiteindelijke resultaat hiervan weer. Daarom is aan tabel 4 een vierde kolom toegevoegd, die in één getal, mobiliteitsindex genaamd, weergeeft het percentage van de in 1960 geregistreerde telplichtigen dat in de periode 1960-1965 naar een andere beroepsgroep is overgegaan of het bedrijf heeft opgeheven.

Naarmate de mobiliteitsindex hoger is, is de stabiliteit binnen de desbetreffende groep geringer. Zo bezien is vooral de mobiliteit in beroepsgroep D en de groep speciale bedrijven in het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek groot geweest.

In de bijlagen 1 t/m 4 wordt nader ingegaan op de mutaties in de onderscheiden beroepsgroepen. Aan deze bijlagen kan het volgende worden ontleend.

Landbouwers (A + B) (bijlage 1)

In de periode 1960-1965 verwisselden 10 landbouwers (A + B) het hoofdberoep van landbouwer voor een niet-agrarisch hoofdberoep met geheel of gedeeltelijk behoud van het grondgebruik (groep C), werden 16 landbouwers rustend landbouwer (groep D). Verder had 1 landbouwer zich toegelegd op de vetweiderij, waardoor zijn bedrijf het karakter kreeg van een speciaalbedrijf.

Zowel bij overgang naar groep C als naar groep D neemt het grondgebruik voor de betrokkenen als bestaansbron in betekenis af. In welke mate dit het geval was, is echter niet kwantitatief nagegaan.

Tegenover de uittreding van 27 landbouwers uit groep A + B door overgang naar een andere beroepsgroep, stond de toetreding tot deze beroepsgroep van 10 personen die voordien in groep C (8) of groep D (2) waren geregistreerd. Per saldo nam het aantal landbouwers door verschuivingen tussen de beroepsgroepen derhalve met 17 af.

In dezelfde periode werden 48 landbouwbedrijven opgeheven, terwijl 5 nieuwe bedrijven werden gesticht, zodat per saldo de opheffing en stichting van bedrijven leidde tot een vermindering van het aantal landbouwbedrijven met 43.

Door verschuivingen tussen de beroepsgroepen, opheffing en stichting is in de periode 1960-1965 het aantal landbouwbedrijven in totaal met 60 gedaald.

Van de 48 opgeheven landbouwbedrijven lager er 18 in het noordelijke en 30 in het zuidelijke deel van het ruilverkavelingsgebied. Van deze bedrijven waren er 29 kleiner dan 7 ha, 13 van 7-10 ha groot en 6 van 10 ha of groter. Bijna alle vrijgekomen grond, in totaal 332 ha, ging naar andere

bedrijven. Deze grond kwam dus vrij voor bedrijfsvergroting.

Het vervallen van de registratieplicht hield in 19 gevallen verband met persoonlijke omstandigheden van de geregistreerde, zoals ouderdom of overlijden. In 14 gevallen werd het bedrijf beëindigd in het kader van de bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw. De overige landbouwers hadden of elders een ander bedrijf overgenomen (9) of hadden de landbouw verlaten (6). Deze laatste 6 personen hadden een niet-agrarisch beroep gekozen en alle vee en/of het grondgebruik geheel aan kant gedaan.

Verder werden er in de afgelopen 5 jaar in het ruilverkavelingsgebied 56 landbouwbedrijven overgedragen. Dit komt neer op gemiddeld 3% per jaar. Door bedrijfsovergang verandert het aantal bedrijven niet; er heeft echter wel een wisseling van bedrijfshoofd plaats. Van de 56 overgedragen bedrijven werden er 38 overgedragen wegens hoge leeftijd of overlijden van het vorige bedrijfshoofd, 8 wegens bedrijfswisseling en 4 wegens beroepsverandering. De overige bedrijfsovergangen hielden verband met wijzigingen in de maatschapsverhouding (5) en verhuizing (1).

Hoewel de meeste bedrijfsovergangen plaatshadden binnen de familiekring werd toch nog bijna $\frac{1}{4}$ deel van de landbouwbedrijven aan vreemden overgedragen.

Groep C (bijlage 2)

Uit groep C werden 16 geregistreerden afgevoerd; 8 van hen werden landbouwer (A + B), 7 werden er overgeboekt naar groep D en 1 bedrijf werd een speciaalbedrijf. Hier stond echter tegenover dat 14 geregistreerden tot groep C toetraden. Van deze 14 personen waren er 10 voordien landbouwer (A + B), 1 was geregistreerd in groep D en 3 hadden een speciaalbedrijf. Uiteindelijk is door mutaties in de beroepsgroep het aantal C-geregistreerden dan ook met slechts 2 afgenomen.

Verder werd het grondgebruik beëindigd en/of de veestapel afgeschaft door 30 C-geregistreerden. Deze bedrijfjes werden dus opgeheven, waardoor ruim 60 ha cultuurgrond voor bedrijfsvergroting beschikbaar kwam. Omdat 9 personen, die voordien niet geregistreerd waren, tot groep C toetraden, is het aantal C-bedrijfjes door opheffing en stichting per saldo met 21 gedaald.

Door verschuivingen tussen de beroepsgroepen, opheffing en stichting te zamen is het aantal C-geregistreerden in de periode 1960-1965 dan ook met 23 verminderd.

Van de 30 opgeheven C-bedrijfjes waren er 25 kleiner dan 3 ha, 3 van 3-5 ha en 2 van 10-15 ha groot. Hiervan werden er 9 beëindigd wegens ouderdom of overlijden, 18 wegens beëindiging van het grondgebruik of afschaffing van de veestapel, terwijl 3 bedrijfshoofden naar een ander bedrijf zijn gegaan.

In de periode 1960-1965 werden 12 C-bedrijfjes overgedragen, waarvan de helft in vreemde handen overging.

Groep D (bijlage 3)

Uit beroepsgroep D gingen 2 geregistreerden over naar groep A + B en 1 naar groep C. Daar staat tegenover dat groep D werd versterkt met 23 personen, van wie er 16 landbouwer (A + B) zijn geweest en 7 waren geregistreerd.

in groep C. Door het "verkeer" tussen de beroepsgroepen nam het aantal D-geregistreerden dus met 20 toe.

Verder werden 31 D-bedrijfjes opgeheven, terwijl er 7 werden gesticht. Dit betekent een afnemng van 24 bedrijven. Omdat het "verkeer" tussen de beroepsgroepen per saldo een toeneming van 20 bedrijven opleverde, is uiteindelijk het aantal D-bedrijven in de periode 1960-1965 met niet meer dan 4 verminderd.

Van de 31 opgeheven D-bedrijven waren er 28 kleiner dan 3 ha en 3 van 3-5 ha groot. In totaal kwam bijna 50 ha grond beschikbaar. Deze grond zal veelal weer gevoegd zijn bij het bedrijf waarvan het aanvankelijk werd afgesplitst toen het bedrijfshoofd ging "rusten". Door afsplitsing van grond van het oorspronkelijke bedrijf zijn ook de 7 nieuwe D-bedrijfjes ontstaan.

De belangrijkste reden van opheffing van het bedrijfje was ouderdom of overlijden (23); 1 bedrijfje werd beëindigd in het kader van de beëindigingsregeling van het O.- en S.-fonds. Verder verviel voor 7 telplichtigen de registratieplicht wegens afschaffing van de veestapel.

In de periode 1960-1965 gingen 2 D-bedrijfjes in andere handen over

Speciale bedrijven (bijlage 4)

Van de 6 in 1960 geregistreerde bedrijfshoofden van speciale bedrijven ging in de periode 1960-1965 de helft over naar groep C. Daar staat tegenover dat 1 landbouwbedrijf (A + B) en 1 C-bedrijf gespecialiseerde bedrijven werden. Door de verschuivingen tussen de beroepsgroepen nam het aantal speciale bedrijven dus met 1 af.

Verder werden 2 speciale bedrijven opgeheven. Stichting van speciale bedrijven had niet plaats. Uiteindelijk is het aantal speciale bedrijven dan ook gedaald van 6 in 1960 tot 3 in 1965.

De speciale bedrijven die werden opgeheven waren beide kleiner dan 3 ha. In beide gevallen was ouderdom van het bedrijfshoofd de reden van opheffing.

In de periode 1960-1965 hadden in deze groep geen bedrijfsoverdrachten plaats.

Uit het voorgaande blijkt dat in de periode 1960-1965 door opheffing van bedrijven ongeveer 440 ha cultuurgrond voor bedrijfsvergroting beschikbaar kwam. Bovendien hebben er herhaaldelijk grondtransacties tussen bedrijven plaats; sommige stoten grond af, andere breiden de oppervlakte uit. Voor zover het vergrotingen en verkleiningen betreft, zijn voor het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek echter alleen gegevens beschikbaar over de periode 1964-1965. Niettemin zijn deze gegevens van betekenis omdat zij een indruk kunnen geven van de omvang van het grondverkeer tussen de bedrijven.

Uit de aantekeningen van de Districtsbureauhouder op de landbouwbedrijfsformulieren blijkt dat in dit ene jaar minstens 39% van de landbouwbedrijven (A + B) bij grondverkeer was betrokken. In de periode 1964-1965 werd 28% van de landbouwbedrijven per saldo vergroot met gemiddeld 1,7 ha (in totaal 182 ha) en 11% van deze groep bedrijven per saldo verkleind met gemiddeld 1,3 ha (in totaal 54 ha). Vooral de grotere boeren waren actief op de grondmarkt. In het noordelijke deel was het percentage landbouwers dat bij grondverkeer was betrokken iets lager (37) dan in het zuidelijke deel (42) van het ruilverkavelingsgebied.

Van de C-bedrijfshoofden was 37% bij grondverkeer betrokken. Van hun bedrijven werd 16% vergroot en 21% verkleind. De oppervlakte waarmee de vergrote bedrijven werden vergroot was gelijk aan de oppervlakte waarmee de verkleinde bedrijven werden verkleind, te weten 22 ha.

In de periode 1964-1965 heeft 1/3 deel van de D-grondgebruikers het bedrijf verkleind, terwijl slechts 1 rustende boer meer grond in gebruik kreeg. Gemiddeld stootten de D-grondgebruikers 3,4 ha grond af (in totaal 58 ha).

De bedrijfshoofden van speciale bedrijven waren niet bij grondverkeer betrokken.

Door de wijzigingen in de beroepsgroepenstructuur, het beschikbaar komen van grond van opgeheven bedrijven en het grondverkeer tussen de bedrijven onderling, is de bedrijfsgroottestructuur van de landbouwbedrijven (A + B) in de periode 1960-1965 in gunstige zin gewijzigd. De gemiddelde oppervlakte nam nl. toe van 10,9 ha in 1960 tot 12,7 ha in 1965.

Tabel 5

DE LANDBOUWERS (A + B) NAAR GROOTTEKLASSE

	Aantal land- bouwers		Index 1965 (1960=100)
	1960	1965	
< 10 ha	214	134	63
10 - 20 ha	193	200	103
≥ 20 ha	27	40	148
Alle landbouwers	434	374	86
Noord	188	166	88
Zuid	246	208	85

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Het aantal landbouwbedrijven beneden 10 ha nam met ruim 1/3 deel af, dat van 10-20 ha nam iets toe en dat van 20 ha en groter steeg met bijna de helft. In het noorden van het blok steeg het aantal bedrijven van 20 ha en groter verhoudingsgewijs sterker dan in het zuidelijke deel; in de overige grootteklassen zijn de verschillen tussen beide delen zeer gering.

De toekomstige ontwikkeling van het aantal en de grootte van de bedrijven wordt grotendeels bepaald door de animo van de jongeren om vrijkomende bedrijven voort te zetten. Wanneer we veronderstellen dat de landbouwers die thans 50 jaar of ouder zijn op een leeftijd van 65 jaar hun bedrijf beëindigen, dan komen er in de eerstkomende 15 jaar 187 bedrijven voor overname in aanmerking. Het aantal bedrijven dat in de afgelopen 5 jaar wegens ouderdom, overlijden of wijziging in de maatschapsverhouding werd overgedragen of opgeheven bedroeg resp. 43 en 16. De bedrijfsbeëindiging om "natuurlijke" redenen zal in de komende jaren derhalve in dezelfde orde van grootte liggen als in het recente verleden.

Om het aantal bedrijven dat te zijner tijd zal worden voortgezet te benaderen, is met behulp van streekkenners nagegaan hoe het met de kansen van opvolging op de bedrijven van boeren van 50 jaar en ouder is gesteld (tabel 6).

Tabel 6

DE BEDRIJFSOPVOLGING

	Aantal bedrijfs- hoofden	Aantal bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder					
		totaal		met opvolger		zonder opvolger	opvolging onbekend
		abs.	in % ¹⁾	abs.	in % ²⁾		
Landbouwers (A+B)							
1 - 5 ha	23	19	83	2	10	17	-
5 - 10 ha	111	61	55	20	33	36	5
10 - 15 ha	132	50	38	32	64	13	5
15 - 20 ha	68	39	57	28	72	6	5
≥ 20 ha	40	18	45	12	67	3	3
Alle landbouwers	374	187	50	94	50	75	18
Noord	166	81	49	40	49	32	8
Zuid	208	106	51	54	51	42	10

1) Van het aantal bedrijfshoofden.

2) Van het aantal bedrijfshoofden ≥ 50 jaar.

Bron: L.E.I. (met behulp van streekkenners).

Op grond van de verkregen inlichtingen zal op minimaal 75 en maximaal 93 van de in de komende 15 jaar vrijkomende bedrijven geen opvolger zijn. Van deze bedrijven zijn er resp. 53 en 58 kleiner dan 10 ha. Er dient evenwel rekening te worden gehouden met de kans dat in de komende jaren alsnog opvolgers voor een aantal van deze bedrijven komen opdagen. Zo zijn er thans op 12 bedrijven, die alle groter zijn dan 10 ha, 2 of meer zoons die meewerken. Het ligt echter voor de hand dat deze boerenzoons vooral belangstelling zullen hebben voor de overneming van de vrijkomende grotere bedrijven.

Het komt ons derhalve voor dat in de komende 15 jaren het aantal bedrijven beneden 10 ha (thans 134) nog verder met een 50-tal bedrijven zal afnemen wegens gebrek aan een opvolger. Tegen de achtergrond van de ontwikkeling in het recente verleden, toen van de 48 opgeheven bedrijven er 42 kleiner waren dan 10 ha en er relatief weinig kleine bedrijven werden overgedragen, lijkt deze afneming zelfs nog aan de lage kant geraamd.

Ook het kengetal "aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven" kan enige informatie geven over de opvolgingssituatie in het ruilverkavelingsgebied. Op grond van reeds eerder gemaakte berekeningen 1) kan nl. worden gesteld dat bij een aantal van 30 tot 40 zoons c.q. potentiële opvolgers per 100 bedrijven theoretisch voor elk vrijkomend bedrijf een opvolger aanwezig is.

De berekende kengetallen voor de onderscheiden grootteklassen zijn:

< 10 ha	12
10 - 15 ha	26
15 - 20 ha	49
≥ 20 ha	48
alle grootteklassen	27

Op de bedrijven beneden 10 ha en, zij het in veel mindere mate, ook op de bedrijven van 10-15 ha, is een tekort aan potentiële opvolgers. Daarentegen werken er op de bedrijven van 15 ha en groter meer zoons mee dan er zullen kunnen opvolgen. Een aantal van deze zoons zal dus, willen zij zelfstandig boer worden, moeten uitwijken naar vrijkomende bedrijven die kleiner zijn dan het ouderlijke bedrijf.

Behalve landbouwers boven de 50 jaar zullen, evenals in het verleden, ook in de toekomst landbouwers beneden 50 jaar de beroepsgroep verlaten doordat zij een hoofdberoep buiten de landbouw aanvaarden. Ook langs deze weg, zonder dat dit altijd gepaard zal gaan met algehele opheffing van het bedrijf, zal het aantal landbouwers verminderen. In de afgelopen 5 jaar aanvaardden 16 landbouwers een niet-agrarisch hoofdberoep, waarvan er 10 het grondgebruik geheel of gedeeltelijk hebben aangehouden. Het is uitermate moeilijk een schatting te maken van het aantal landbouwers dat in de komende jaren hiertoe zal overgaan.

Vanaf 1 mei 1964 staakten 14 landbouwers hun bedrijf via de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw. Volgens een voorzichtige raming, voldoen thans nog 23 landbouwers aan de voorwaarden voor een beëindigingsvergoeding uit dit fonds terwijl dit aantal onder de nieuwe voorwaarden stijgt tot 35. Volledigheidshalve zij erop gewezen, dat de boeren die hun bedrijf reeds beëindigden sinds mei 1965 of zich hebben aangemeld en aan de voorwaarden voor beëindiging via dit O.- en S.-fonds voldoen, zijn begrepen in de eerder genoemde aantallen. Het O.- en S.-fonds zal dus het aantal bedrijven dat volgens onze raming zal worden opgeheven niet vergroten, doch kan wel de opheffing ervan bespoedigen.

1) Het genoemde getal van 30 tot 40 is afhankelijk van de leeftijd waarop men zelfstandig boer wordt en de leeftijd waarop men afstand doet van het bedrijf. Voor een uitvoerige toelichting wordt verwezen naar het L.E.I.-verslag No. 18: "De Haagsche Beemden".

§ 3. BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN

Grondgebruik

In Zuidwest-Drenthe is de cultuurgrond overwegend in gebruik als grasland. De oppervlakte grasland breidde zich in de periode 1960-1965 uit ten koste van de oppervlakte bouwland, zodat in het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek in 1965 ongeveer 4/5 deel van de cultuurgrond in gebruik was als grasland. Slechts 5% van alle landbouwbedrijven had minder dan 60% grasland, 34% van de bedrijven 60-80%, 54% van de bedrijven 80-100% en 7% van de bedrijven waren zuivere weidebedrijven. Op het merendeel van de bedrijven staat de akkerbouw dan ook in dienst van de veehouderij. Algemeen wordt verwacht dat de omzetting van bouw- in grasland nog zal doorgaan, omdat de betrekkelijk geringe oppervlakten bouwland geen mechanisatie van de akkerbouwteelten rechtvaardigen.

Rundveehouderij

De melkveehouderij is op de meeste bedrijven verreweg het belangrijkste bedrijfs onderdeel. Op slechts 3 bedrijven werden in 1965 geen melkkoeien gehouden. In de periode 1960-1965 is de omvang van de melkveestapels belangrijk gewijzigd. Het aantal bedrijven met minder dan 10 dieren is ten opzichte van 1960 gehalveerd. De klasse van 10 t/m 14 melkkoeien nam iets toe, die van 15 t/m 19 met ongeveer 2/3 deel. Het aantal bedrijven met 20 t/m 39 melkkoeien verdrievoudigde zelfs, terwijl in 1965 tevens 5 bedrijven met minstens 30 melkkoeien voorkwamen.

Tabel 7

MELKKOEIEN

	Aantalbedrijven met melkk		Percentage bedrijven met _____ melkkoeien										Gemiddeld aant- tal koeien per bedrijf	
			1-5		6-9		10-14		15-19		≥ 20			
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Landbou- wers(A+B)														
1- 7 ha	112	64	76	52	22	48	2	-	-	-	-	-	4,7	5,3
7-10 ha	102	69	18	10	65	45	16	45	1	-	-	-	7,4	8,7
10-15 ha	129	132	1	4	39	14	54	59	5	21	1	2	10,4	12,2
15-20 ha	53	68	2	-	6	1	60	34	29	46	3	19	13,5	16,2
≥20 ha	27	38	-	-	-	3	4	-	63	29	33	68	19,0	22,4
Alle landbou- wers	433	371	24	12	34	22	29	36	10	19	3	11	9,2	12,1
Noord	187	164	26	12	31	24	30	34	10	24	3	6	9,3	11,9
Zuid	246	207	23	13	36	20	29	37	10	15	2	15	9,2	12,3

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Het gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf steeg dan ook van 9,3 in 1960 tot 11,9 in 1965. Deze stijging was mogelijk door de toeneming van de gemiddelde bedrijfsgrootte (van 10,9 ha tot 12,7 ha), een omzetting van bouw- in grasland en een toeneming van de melkveedichtheid. Het percentage landbouwbedrijven met minder dan 10 melkkoeien daalde van 58 in 1960 tot 34 in 1965. Niettegenstaande deze gunstige ontwikkeling is dit laatste nog hoog voor een gebied waar de melkveehouderij de belangrijkste peiler van het bedrijf is.

Opgemerkt kan worden, dat zowel in 1960 als in 1965 de melkveedichtheid, d.w.z. het aantal melkkoeien per 100 ha grasland, in het noordelijke deel van het ruilverkavelingsgebied hoger was dan in het zuidelijke deel. Deze getallen waren in 1965 resp. 121 en 116. Vooral op de bedrijven boven 15 ha is de melkveedichtheid (114) aan de lage kant. Dit is mede een gevolg van de vaak slechte bereikbaarheid en de kwaliteit van de zogenaamde made-landen, waardoor deze gronden extensief (voor weiden van jongvee en hooiwinning) worden benut.

De produktiviteit van het melkvee was, wat de gemiddelde melkopbrengst in kg betreft, de laatste jaren in Dwingeloo gemiddeld 12% lager dan in Beilen. Het gemiddelde vetgehalte lag op ongeveer hetzelfde niveau als in Beilen (bijlage 5).

Overige veehouderij

Van de overige veehouderij is alleen de biggenfokkerij van enige betekenis. Het percentage bedrijven met fokzeugen is de laatste jaren echter teruggelopen, nl. van 73 in 1960 tot 64 in 1965, terwijl het gemiddelde aantal fokzeugen per bedrijf slechts weinig is gestegen, nl. van 4,1 tot 4,6. In 1965 hadden dan ook niet meer dan 14 landbouwers 10 of meer fokzeugen. Op de grotere bedrijven (≥ 10 ha) werden verhoudingsgewijs iets meer fokzeugen gehouden dan op de kleinere bedrijven.

Als oorzaken van het afschaffen van de varkenshouderij op een aantal bedrijven en de geringe uitbreiding op andere bedrijven kunnen worden genoemd de toeneming van de rundveestapel en de daling van de arbeidsbezetting op de bedrijven. De uitbreiding van de rundveestapel heeft tweeërlei effect; in de eerste plaats vraagt deze sector na uitbreiding meer arbeid en bovendien legt hij beslag op stalruimte die voordien vaak werd benut voor de varkenshouderij. De situering van de boerderijen kan verder een rem vormen op de ontwikkeling van de veredelingsproduktie. Veel boerderijen zijn nl. gelegen in de dorpskernen. De bouw van afzonderlijke varkensschuren wordt dikwijls belemmerd door gebrek aan erfruimte en door de gemeentelijke bouwvoorschriften, die beogen het oorspronkelijke karakter van het dorp te handhaven, c.q. zo min mogelijk aan te tasten. Deze voorschriften hebben vaak een verhoging van de bouwkosten tot gevolg die volledig ten laste van de bouwer komen.

Arbeid en arbeidsproduktiviteit

Het aantal vaste vreemde mannelijke arbeidskrachten dat in 1960 reeds niet meer dan 14 bedroeg, was in 1965 gedaald tot 4. De arbeid op de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek wordt dan ook vrijwel uitsluitend verricht door de bedrijfshoofden en de medewerkende gezinsleden.

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten is in de periode 1960-1965 gedaald met 18% tot 485. In vrijwel alle grootteklassen nam de gemiddelde arbeidsbezetting in deze jaren af. Door de wijzigingen in de bedrijfsstructuur en de afvloeiing van arbeidskrachten is de oppervlakte cultuurgrond die per man werd bewerkt, toegenomen van 7,9 ha in 1960 tot 9,2 ha in 1965. Deze getallen die als een indicatie van de arbeidsproductiviteit beschouwd kunnen worden, zijn voor de onderscheiden grootteklassen en de beide deelgebieden voor beide jaren vermeld in tabel 8.

Tabel 8

ARBEIDSBEZETTING EN ARBEIDSPRODUKTIVITEIT

	Aantal bedrijven		Gemiddelde mannelijke arbeidsbezetting per bedrijf		Gemiddelde oppervlakte c.q. per mannelijke arbeidskracht 1)	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Landbouwers (A+B)						
1 - 3 ha	4	3	1,00	1,33	2,8	2,0
3 - 5 ha	40	20	1,10	1,15	3,6	3,6
5 - 7 ha	68	42	1,18	1,05	5,0	5,6
7 - 10 ha	102	69	1,25	1,22	6,7	7,2
10 - 15 ha	130	132	1,42	1,30	8,8	9,5
15 - 20 ha	63	68	1,66	1,65	10,1	10,3
≥ 20 ha	27	40	2,03	1,75	11,7	13,7
Alle landbouwers	434	374	1,38	1,36	7,9	9,2
Noord	188	166	1,33	1,35	8,0	9,0
Zuid	246	208	1,42	1,36	7,8	9,4

1) Inclusief tijdelijke arbeidskrachten (in 1960: 6; in 1965: 24).

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Zowel in 1960 als in 1965 was de "arbeidsproductiviteit" groter naarmate de bedrijven groter in oppervlakte waren. Tevens blijkt uit de cijfers van tabel 7 dat de verschillen tussen de grootteklassen in de periode 1960-1965 nog zijn toegenomen.

Bedrijfsuitkomsten

Om enig inzicht te geven in de bedrijfsresultaten van de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek zijn in bijlage 6 de belangrijkste kengetallen opgenomen van de bedrijven van 10-20 ha uit het ruilverkavelingsgebied en die van een aantal bedrijven van overeenkomstige grootte uit een wat groter gebied, waarvan het L.E.I. of het D.L.G. een bedrijfseconomische boekhouding bijhoudt.

Zowel op de L.E.I.-bedrijven als op de bedrijven in administratie bij het D.L.G. lag in de beschouwde jaren het gemiddelde arbeidsinkomen van de boer beneden het C.A.O.-loon van een landarbeider. Zoals bekend, is de spreiding in de inkomens groot. Een aantal landbouwers in het ruilverkavelingsgebied zal dan ook genoeg moeten nemen met een arbeidsinkomen dat nog belangrijk beneden dit gemiddelde lag.

§ 4. S l o t b e s c h o u w i n g

Het ruilverkavelingsgebied Dwingeloo-Smalbroek is een zuiver agrarisch gebied dat ligt temidden van veel natuurschoon. De niet-agrarische werkgelegenheid ter plaatse blijft nagenoeg beperkt tot de dienstensector. Met uitzondering van een tweetal zuivelfabrieken, komen in de gemeente Dwingeloo geen industrieën voor. Uitbreiding van de industriële werkgelegenheid in het ruilverkavelingsgebied is zeer onwaarschijnlijk, mede galet op de ligging ten opzichte van de plaats Beilen.

Gezien de rijkdom aan natuurschoon en de toeneming van het toerisme ligt een ontwikkeling in de recreatiesector meer voor de hand.

In het ruilverkavelingsgebied is 70% van de bedrijven kleiner dan 15 ha. Het zijn overwegend gemengde bedrijven, waarop de arbeid vrijwel geheel wordt verricht door het bedrijfshoofd en de meewerkende gezinsleden. Ongeveer 4/5 deel van de oppervlakte cultuurgrond bestaat uit grasland, zodat het accent zeer sterk valt op de rundveehouderij. De melkveehouderij is de belangrijkste bron van inkomsten. Van de overige veehouderij is alleen de varkenshouderij op sommige bedrijven van enige betekenis.

Zoals op vele bedrijven met melkveehouderij zijn er ook in het ruilverkavelingsgebied talrijke bedrijven waarop de boer een arbeidsinkomen ontvangt dat lager is dan het C.A.O.-loon van een landarbeider. Dit blijkt duidelijk uit de boekhoudgegevens van bedrijven die in administratie zijn bij het L.E.I. en het D.L.G. Op de meeste bedrijven zal het dan ook noodzakelijk zijn dat het arbeidsinkomen van het bedrijfshoofd wordt verhoogd. Hierbij moet gedacht worden aan kostprijsverhoging en aan vergroting van de produktieomvang. Vergroting van de produktieomvang zal in het ruilverkavelingsgebied het beste gerealiseerd kunnen worden door uitbreiding van de melkveestapel, wat vergroting van de bedrijfsoppervlakte betekent. Zoals later blijkt, biedt dit geen mogelijkheden voor alle bedrijven. Daarom zal ook aandacht worden geschonken aan uitbreiding van de veredelingsproduktie, het verwerven van neveninkomsten en de afvloeiing van arbeidskrachten. Tenslotte is ook het vraagstuk van de ontmenging voor het ruilverkavelingsgebied van belang.

1. Ontmenging

Op een aantal bedrijven zou het nog aanwezige bouwland kunnen worden omgezet in grasland. De laatste jaren is de oppervlakte grasland in het ruilverkavelingsgebied reeds uitgebreid ten koste van de oppervlakte bouwland, zodat in 1965 ongeveer 4/5 deel van de oppervlakte cultuurgrond uit grasland bestond. In dat jaar bestond reeds 1/4 deel van de landbouwbedrijven uit 90% of meer grasland. Aangezien ter plaatse algemeen wordt verwacht dat het omzetten van bouwland in grasland nog verder door zal gaan, behoeft het transformeren van een aantal bedrijven tot zuivere graslandbedrijven, niet op bezwaren te stuiten. Er zijn daarnaast evenwel esgronden, welke moeilijk omgezet kunnen worden in grasland. Daar er voor akkerbouwbedrijven in dit gebied geen plaats lijkt, betekent dit, dat er een

aantal gemengde bedrijven met zowel bouwland als grasland zal blijven bestaan. Deze bedrijven zullen in het algemeen twee of meer kavels hebben. Bij de toedeling van de grond is het van belang, dat deze bedrijven niet onevenredig veel grond krijgen toebedeeld die alleen geschikt is voor bouwland. Deze gemengde bedrijven zouden iets groter kunnen zijn dan de volledige graslandbedrijven.

2. Bedrijfsvergroting

Wil men volgens de huidige inzichten op economisch verantwoorde wijze een weidebedrijf exploiteren, dan betekent dit voor vele bedrijven in het ruilverkavelingsgebied, dat de bedrijfsoppervlakte zal moeten worden vergroot. Zo zou het veehouderijbedrijf, geëxploiteerd als eenmansbedrijf onder goede cultuurtechnische omstandigheden, voorzover thans kan worden overzien, ongeveer 20 tot 25 ha groot moeten zijn. Op een bedrijf van ongeveer 20 ha kunnen bij een veronderstelde melkveedichtheid van 1,3 à 1,4 per ha 26 à 28 stuks melkvee worden gehouden. Daarnaast kan gedacht worden aan het vergroten van een aantal bedrijven tot tweemans (vader - zoon) bedrijven ter grootte van ongeveer 40 ha.

Naast de vaststelling van de gewenste bedrijfsgrootte kan men zich afvragen, welke bedrijven men zou moeten vergroten. Het is van belang dat de continuïteit van het bedrijf na de bedrijfsvergroting is verzekerd. Het is daarom gewenst, dat alleen die bedrijven voor vergroting in aanmerking komen, waarvan het bedrijfshoofd de landbouw als hoofdberoep uitoefent en tevens jonger is dan 50 jaar, dan wel indien hij 50 jaar of ouder is, een opvolger heeft. Verder moet het bedrijfshoofd bereid zijn bedrijfsvergroting te aanvaarden en qua vakbekwaamheid en financiële positie in staat zijn een vergroot bedrijf te exploiteren. Bij de volgende berekening wordt verondersteld dat bv. 1/3 van de potentiële kandidaten voor bedrijfsvergroting op grond van de laatstgenoemde criteria afvalt.

Voor vergroting tot bv. 40 ha (tweemansbedrijf) zouden bijvoorbeeld in aanmerking kunnen komen de bedrijven, die thans 20 ha of groter zijn. Hierbij zij opgemerkt dat er in mei 1965 geen bedrijven waren groter dan 33 ha.

Na toepassing van de reductiefactor zouden er 23 bedrijven zijn die voor vergroting in aanmerking komen. Deze bedrijven zijn thans gemiddeld 24 ha groot. In geval van vergroting tot 40 ha zou dan ongeveer 370 ha grond nodig zijn.

Voor vergroting tot omstreeks 20 ha zou men kunnen denken aan de bedrijven van 10-18 ha. Met inachtneming van de bovengenoemde reductiefactor, zou dit de vergroting betekenen van ongeveer 100 bedrijven, waarvoor omstreeks 670 ha cultuurgrond nodig zou zijn.

Wanneer 10 ha als minimumgrootte wordt aangehouden om voor vergroting in aanmerking te komen, dan zouden bij de gekozen uitgangspunten volgens bovenstaande globale berekening, omstreeks 125 bedrijven worden vergroot, waarvoor ruim 1000 ha nodig zou zijn. De grondbehoefte is uiteraard groter dan hier is aangegeven omdat ook grond voor andere doeleinden nodig is.

Met nadruk zij erop gewezen, dat het hier slechts gaat om een rekenvoorbeeld. Voorts is bij deze benaderingswijze de verhouding tussen tweemans- en eenmansbedrijven nog niet ideaal. Gaat men uit van een periode van 35 jaar voor het zelfstandig ondernemersschap en een periode van 10 jaar, waarin men meewerkt op een bedrijf voordat men zelfstandig wordt, dan zou $\frac{10}{35}$ van de bedrijven tweemansbedrijven moeten zijn. Dit zou betekenen, dat van de ruim 200 bedrijven er bijna 60 tweemansbedrijven zouden moeten zijn in plaats van ongeveer 23. In mei 1965 waren er 88 bedrijven met een of meer meewerkende zoons.

De vraag komt thans aan de orde, welke oppervlakte cultuurgrond in de toekomst naar schatting beschikbaar zal komen. Voor wat de landbouwbedrijven betreft, kan verwacht worden dat in de eerste plaats die bedrijven zullen worden opgeheven, waarvan het bedrijfshoofd thans 50 jaar of ouder is en waarop geen opvolger aanwezig is of de opvolging onzeker is. Op grond hiervan kan onderstaande minimum- en maximumraming worden opgesteld van de oppervlakte, die in de komende 15 jaar voor bedrijfsvergroting beschikbaar komt. Er wordt hierbij dus verondersteld, dat geen bedrijven aan vreemden zullen worden overgedragen.

Grootteklasse in ha	Aantal bedrijven ¹⁾		Gem. oppervlakte in ha per bedrijf	Vrijkomende oppervl.	
	min.	max.		min.	max.
1 - 5	17	17	3,9	67	67
5 - 10	36	41	7,6	255	291
10 - 15	13	18	12,4	148	206
15 - 20	6	11	17,9	95	180
≥ 20	3	6	24,0	63	135
Alle bedrijven	75	93	.	628	879

1) Zonder opvolger.

Verder zal het aantal landbouwbedrijven afnemen doordat bedrijfshoofden beneden 50 jaar een niet-agrarisch hoofdberoep aangaan. In de periode 1960 - 1965 betrof dit 10 bedrijven. Hoewel verwisseling van hoofdberoep niet onmiddellijk gepaard hoeft te gaan met algehele opheffing van het bedrijf, kan toch langs deze weg ook grond beschikbaar komen voor bedrijfsvergroting. Ook kan grond vrijkomen doordat C- en D-grondgebruikers het grondgebruik inkrimpen of afstoten. Tenslotte kan grond beschikbaar komen door verplaatsing van bedrijven naar de nieuwe polders. Het is echter uitermate moeilijk een raming te maken van de betreffende oppervlakten.

Wanneer we de prognose betreffende de oppervlakte grond, die in de komende 15 jaar zal vrijkomen vergelijken met de oppervlakte die in de periode 1960 - 1965 voor bedrijfsvergroting beschikbaar kwam, dan behoort realisering daarvan zeker tot de mogelijkheden. In genoemde periode kwam nl. 442 ha grond vrij, waarvan 332 ha afkomstig was van landbouwers, 60 ha van C-grondgebruikers en 50 ha van D-grondgebruikers.

De opheffing van de bedrijven zonder opvolger kan echter nog vrij lang duren, wat met het oog op de uitvoering van de ruilver-

kaveling ongewenst kan zijn. Het is evenwel niet uitgesloten, dat de toenemende bekendheid met het O.- en S.-fonds en de verruiming van de voorwaarden die m.i.v. 1 september 1965 en 1 januari 1966 is ingegaan, leiden tot een versnelling van de bedrijfsbeëindiging en de overgang naar andere beroepen. Bovendien heeft de ervaring geleerd dat er tijdens de uitvoeringswerkzaamheden van ruilverkavelingen, mede door een intensivering van de contacten tussen ruilverkavelingsinstanties en grondgebruikers, dikwijls meer grond en in sneller tempo beschikbaar komt dan aanvankelijk werd verwacht.

De globale berekeningen tonen dan ook aan, dat de noodzakelijke oppervlakte grond voor realisering van de eerder geopperde mogelijkheden tot bedrijfsvergroting in de komende jaren, grotendeels of nagenoeg geheel beschikbaar zal kunnen komen.

3. Veredelingsproduktie

Ook in de naaste toekomst zullen nog een aantal bedrijven beneden 10 ha blijven bestaan, waarop de landbouw als hoofdberoep wordt uitgeoefend. Op deze bedrijven en eventueel ook op de grotere bedrijven die niet worden vergroot (reduktiefactor), zou de produktieomvang kunnen worden vergroot door uitbreiding van de veredelingsproduktie. Hierbij gaan de gedachten in de eerste plaats uit naar de biggenfokkerij en de varkensmesterij, omdat op een aantal bedrijven deze takken van veehouderij aanwezig zijn. Het gemiddeld aantal dieren is echter gering. Dit wordt veroorzaakt doordat het produktieplan op het kleinere bedrijf tot dusverre in sterke mate een afspiegeling is van het produktieplan op het grotere bedrijf. Hiervoor zijn waarschijnlijk sociologische redenen aanwijsbaar: de grotere boeren zijn ook in dit opzicht de "local leaders". Wil het kleine bedrijf toekomstkansen hebben dan zal er gestreefd moeten worden naar eenheden van voldoende omvang om een efficiënte exploitatie mogelijk te maken. De huisvestingsmogelijkheden en de financiering kunnen evenwel belangrijke knelpunten vormen. Zo zijn in het verleden wegens uitbreiding van de rundveestapel op veel bedrijven varkenshokken verbouwd tot rundveestallen. Wellicht biedt het O.- en S.-fonds mogelijkheden tot het bouwen van varkensschuren. Door stimulering van niet aan de grond gebonden produktierichtingen is het verder denkbaar dat er grond vrijkomt voor bedrijfsvergroting.

Ten einde meer gefundeerd te kunnen oordelen over de mogelijkheden en moeilijkheden van een ontwikkeling in bovengenoemde richting kan verdergaand onderzoek van veel belang zijn.

4. Neveninkomsten

Op een aantal bedrijven zou het inkomen ook vergroot kunnen worden door het uitoefenen van een nevenberoep. In 1965 had 10% van de bedrijfshoofden van landbouwbedrijven inkomsten uit een nevenberoep. Wellicht biedt de toeneming van de toeristische belangstelling voor dit gebied, dat rijk is aan natuurschoon, daartoe mogelijkheden. Voor een aantal landbouwers en andere particulieren vormt reeds thans het beschikbaar stellen van grond voor campings en de verhuur van kamers

een bron van neveninkomsten. Het is daarom van veel belang dat bij het overleg met de P.P.D. van Drenthe aandacht wordt geschonken aan de mogelijkheden, welke de recreatie kan bieden. Met name voor de kleine landbouwbedrijven zou de recreatie als uitwijkmogelijkheid van betekenis kunnen zijn. In dat geval echter is een combinatie van recreatie en varkenshouderij niet ideaal.

5. Afvloeiing van arbeidskrachten

De arbeidsproduktiviteit kan ook verhoogd worden door verlaging van de arbeidsbezetting op de bedrijven. Een verlaging van de arbeidsbezetting is op de eenmansbedrijven alleen nog mogelijk door het aanvaarden van een nevenberoep door het bedrijfshoofd. Hierop is onder punt 3 reeds ingegaan. Op de bedrijven met meewerkende zoons is dit mogelijk door afvloeiing van zoons. Voor een aantal bedrijven, nl. die waar thans nog meer dan één zoon meewerkt (12 bedrijven), zou verlaging van de arbeidsbezetting door afvloeiing van een zoon gewenst kunnen zijn.

Gezien de toekomstige structuur van het gebied zou de toetreding van zoons tot het boerenberoep nog verder kunnen verminderen. Van een tekort aan opvolgers in die zin dat de continuïteit van de bedrijfstak in gevaar komt is vooralsnog geen sprake.

6. Bedrijfsgebouwen

Met het oog op bedrijfsvergroting en uitbreiding van de veredelingsproduktie dient nog de aandacht te worden gevestigd op de kwaliteit en de situering van de bedrijfsgebouwen. Bedrijfsvergroting in het onderhavige gebied zal wellicht veelal gepaard moeten gaan met uitbreiding en modernisering van de vaak verouderde bedrijfsgebouwen, die bovendien meestal in de dorpskernen zijn gelegen. Uitbreiding en modernisering ter plaatse kan echter afstuiten op ruimtegebrek en op de gemeentelijke bouwvoorschriften. Het is daarom gewenst dat een aantal bedrijven wordt verplaatst naar het open veld in het ruilverkavelingsgebied. Wanneer eveneens een aantal bedrijven zou kunnen worden verplaatst naar domeingronden, zou bovendien extra grond voor bedrijfsvergroting beschikbaar komen. Een aantal oude bedrijfsgebouwen zou dan aan de landbouw kunnen worden onttrokken en bijv. een recreatieve bestemming kunnen krijgen (o.a. museum, uitspanning, kunstenaarswoning etc.), terwijl tevens de kaveldoeling zou worden vergemakkelijkt.

Bijlage 1

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL A- EN B-GEREGISTREERDEN (1960-1965)

Aantal geregistreerden in 1960:	434
Overgegaan naar: beroepsgroep C : 10	
" D : 16	
" spec.: <u>1</u>	- 27
	407
Overgekomen van: beroepsgroep C : 8	
" D : <u>2</u>	+ 10
	417
Uit de registratie afgevoerd:	- 48
	369
"Nieuw" in de registratie opgenomen:	+ 5
Aantal geregistreerden in 1965:	374
Aantal geregistreerden dat het bedrijf overdroeg:	56

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Bijlage 2

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL C-GEREGISTREERDEN (1960-1965)

Aantal geregistreerden in 1960:	103
Overgegaan naar: beroepsgroep A+B : 8	
" D : 7	
" spec.: <u>1</u>	- 16
	87
Overgekomen van: beroepsgroep A+B : 10	
" D : 1	
" spec.: <u>3</u>	+ 14
	101
Uit de registratie afgevoerd:	- 30
	71
"Nieuw" in de registratie opgenomen:	+ 9
Aantal geregistreerden in 1965:	80
Aantal geregistreerden dat het bedrijf overdroeg:	12

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Bijlage 3

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL D-GEREGISTREERDEN (1960-1965)

Aantal geregistreerden in 1960:	57
Overgegaan naar: beroepsgroep A+B : 2	
" " C : <u>1</u>	<u>- 3</u>
	54
Overgekomen van: beroepsgroep A+B : 16	
" " C : <u>7</u>	<u>+ 23</u>
	77
Uit de registratie afgevoerd:	<u>- 31</u>
	46
"Nieuw" in de registratie opgenomen:	<u>+ 7</u>
Aantal geregistreerden in 1965:	53
Aantal geregistreerden dat het bedrijf overdroeg:	2
Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.	

Bijlage 4

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL S-GEREGISTREERDEN (1960-1965)
(SPEC. BEDRIJVEN)

Aantal geregistreerden in 1960:	6
Overgegaan naar: beroepsgroep C :	<u>- 3</u>
	3
Overgekomen van: beroepsgroep A+B : 1	
" " C : <u>1</u>	<u>+ 2</u>
	5
Uit de registratie afgevoerd:	<u>- 2</u>
	3
"Nieuw" in de registratie opgenomen:	<u>+ -</u>
Aantal geregistreerden in 1965:	3
Aantal geregistreerden dat het bedrijf overdroeg:	-
Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.	

MELKPRODUCTIE

	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Aantal gecontroleerde koeien:						
Dwingeloo	1402	1463	1600	1729	1806	1939
Beilen	2661	2933	3174	3545	3744	4146
Gemiddelde opbrengst in kg:						
Dwingeloo	4172	4195	4233	4387	4303	4329
Beilen	4222	4356	4277	4429	4396	4357
Gemiddeld vetgehalte in %:						
Dwingeloo	3,90	3,92	3,90	3,94	3,96	4,00
Beilen	3,82	3,86	3,83	3,88	3,92	3,92

Bron: Jaarverslagen Centrale Melkcontroledienst.

BEDRIJFSECONOMISCHE KENGETALLEN

	Deelnemers L.E.I.-boekhoudingen gemengde bedrijven westelijk Drenthe 1)	Deelnemers boek- houding D.L.G. Zuidwesthoek van Drenthe 2)	Landbouwers in de r.v.k. Dwingeloo- Smalbroek 3)
Boekjaar	1961 t/m 1964	1962/63 1963/64	1965
Grootteklasse	9-18 ha	10-20 ha 10-20 ha	10-20 ha
Aantal bedrijven	20	33 34 ⁵⁾	200
Gem. bedrijfsgrootte in ha	13,9	15,0 14,1	13,9
Percentage bouwland	33	14 14	17
Percentage grasland	67	86 86	83
Gem. aantal melkkoeien per bedrijf	11,5	14,4 14,9	13,6
Gem. aantal mestvarkens per bedrijf	2,4	3,1 3,3	.
Gem. aantal fokzeugen per bedrijf	2,0	5,9 6,7	3,2
Gem. aantal v.a.k. per bedrijf	1,6	1,6 1,5	1,4 ⁴⁾
Gem. arbeidsinkomen van het bedrijf	9.350	8.670 11.057	.
Gem. arbeidsinkomen van de boer	5.300	2.567 5.101	.
Gem. netto-overschot per ha	- 276	- 299 - 33	.

1) Bron: L.E.I.

2) Bron: Boekhoudbureau van het D.L.G.

3) Bron: Landbouwtellingformulieren 1965.

4) Mannelijke arbeidsbezetting.

5) Dit zijn slechts voor een deel dezelfde bedrijven als die in de vorige kolom.